

Андрій КОСТИРІВ

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ МЕДІА- ОСВІТИ В КУРСАХ СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

© А. Костирів, 2011

Ключові поняття: засоби масової інформації, медіаосвіта, суспільно-політичні дисципліни, критичне мислення, критична автономія.

сучасному світі, що вступає у нову постіндустріальну, або ж інформаційну, стадію розвитку, саме інформація постає як основна цінність, а медіа виконують функцію основного засобу її розподілу. Посилення впливу засобів масової інформації знаходить своє відображення, зокрема, у медіатизації політики та виникненні явища, яке деякі дослідники називають «владою інформації» [1, 96]. В умовах інформаційного суспільства засоби масової інформації постають і як провідний канал політичної комунікації, виконуючи при цьому подвійну функцію: репродуктивну, коли вони відображають політичну ситуацію, і продуктивну – формуючи громадську думку і, отже, впливаючи на політичний процес. Крім цього, слід зазначити, що медіатексти стали невід'ємною частиною навчальних курсів таких дисциплін, як «політологія», «міжнародна інформація», «міжнародні організації», «основи геополітики і геостратегії», «міжнародна безпека», «інформаційні війни» та ін. Ось чому для студентів, які вивчають ці суспільно-політичні дисципліни, вкрай важливо оволоді-

Запровадження методів медіаосвіти в курси суспільно-політичних дисциплін є ефективною відповіддю на нові виклики, що обумовлені становленням і розвитком інформаційного суспільства, суперечливим впливом мас-медіа як на розвиток демократії в Україні, так і на становлення нового порядку у світі, що глобалізується. Ці методи дають змогу підвищити мотивацію студентів, сформувані в них не тільки навички критичного мислення, але й критичну автономію у суспільно-політичній сфері.

ти навичками критичного аналізу та оцінювання різноманітних медіаповідомлень, вміннями розуміти соціокультурний і політичний контексти функціонування медіа у сучасному світі. Цього неможливо досягти без активного запровадження методів медіаосвіти у курсах означених дисциплін. Тому використання цих методів для розвитку професійних знань та навичок за допомогою і на матеріалі засобів масової інформації, формування культури спілкування з медіа, творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, вмінь повноцінного сприйняття, інтерпретації, аналізу і оцінки медіатекстів, формування своєрідного імунітету проти медіаманіпуляцій, на нашу думку, є дуже актуальним. До того ж, як свідчить світова і європейська практика, медіаосвіта постає невід'ємною складовою сучасної системи вищої освіти у країнах, які приєдналися до Болонського процесу. А як вважає український фахівець Г. Онкович, «сама медіаосвіта якнайповніше сприяє сучасному гаслу “Освіта протягом життя!»» [2, 63].

Серед робіт, присвячених проблемам медіаосвіти, насамперед вирізняємо праці відомого британського медіапедагога Л. Мастермана, який став фундатором теорії «критичного мислення». Поряд із цією теорією останнім часом отримала широке застосування культурологічна теорія британських медіапедагогів К. Безелгета, Д. Букінгема і Е. Харта.

Авторитетним фахівцем у сфері медіаосвіти є французький учений Ж. Гонне. У 2001 р. його книгу «Освіта і медіа» було перекладено і видано в Україні. Французька школа медіаосвіти представлена також Р. Ла Бордері, який розробляє проблеми взаємозв'язку комунікації, освіти та ідеології, та Ж. Жакіно, яка займається проблемами медіаосвіти переважно на аудіовізуальному матеріалі.

Серед американських фахівців відомі імена С. Гудмена – автора багатьох проектів у сфері медіапедагогіки, Де Гаєтано, автора навчального посібника «Телечасування і життя ваших дітей», автори-

тетного фахівця у галузі медіа і медіаосвіти Дж. Леслі, автора кількох навчальних посібників з медіапедагогіки Р. К'юбі, керівника досліджень з проблем ролі медіа у житті підростаючого покоління К. Монтгомері, відомого дослідника проблем насильства у медіа Дж. Поттера.

Потужна школа медіаосвіти представлена в Канаді. Дж. Пунджете, Р. Схеферд, Б. Дункан, К. Ворнокп, М. Барон вивчають процес еволюції, розробляють ключові концепції та моделі медіаосвіти, окреслюють її основні елементи, досліджують можливості інтеграції медіаосвіти в навчальні курси. Е. Томан аналізує стадії медіаосвіти, а А. Кей конкретизує концепцію критичного мислення.

Німецька школа розглядає медіапедагогіку (сама німецька школа використовує термін «медіапедагогіка», тоді як англосаксонська користується терміном «медіаосвіта») як міждисциплінарну галузь, що стосується всіх наук. Німецькі фахівці С. Ауфенбах, Х. Тойнер, Б. Шерб, Д. Шпангел виокремлюють такі взаємопов'язані напрями, як суспільно-критична медіапедагогіка і політично-мотивована медіапедагогіка та визначають їхні основоположні засади.

Австрійська дослідниця С. Кріксей вивчає особливості медіаосвіти у цифрову епоху. Один з лідерів руху медіаосвіти в Італії Р. Джонателлі присвятив свої праці проблемам взаємодії масової культури, мас-медіа і освіти. Піонер медіаосвіти у Норвегії А. Дал активно займається дидактичними проблемами. Швейцарський учений Д. Сюсс провів порівняльне дослідження медіаосвіти у 12 європейських країнах.

Вивченню західного досвіду в галузі медіаосвіти присвячені роботи російських авторів А. Федорова, А. Новикової, Г. Михальнової, Г. Максимової, Н. Кирилової та ін. Зокрема А. Шаріков зробив спробу адаптувати західний досвід медіаосвіти до російських умов, замінивши естетичний підхід соціокультурним. З 2005 р. в Росії під редакцією Голови Російської асоціації кіноосвіти і медіапедагогіки А. Федорова видається спеціалізований журнал «Медіаосвіта».

Вітчизняний доробок представлений працями Г. Онкович, Б. Потятинника, Б. Робака, В. Фатиміної, І. Чемерис, у яких здебільшого аналізується закордонний досвід медіаосвіти.

Слід зазначити, що будучи фахівцями з медіаосвіти, усі згадані автори всебічно і глибоко розробляють концепції, принципи й методи власне цієї галузі. Метою ж нашої роботи є розкриття можливостей конкретних прийомів застосування вже напрацьованих методів медіаосвіти для підвищення ефективності вивчення суспільно-політичних дисциплін у вищій школі шляхом формування у студентів навичок критичного мислення.

Отож об'єктом дослідження є процес вивчення суспільно-політичних дисциплін, а її предметом – використання принципів і методів медіаосвіти у цьому процесі для формування критичного мислення і критичної автономії особистості.

Новизна ж роботи полягає у розкритті особливостей використання базових підходів медіаосвіти до формування критичного мислення у студентів з метою застосування навичок такого мислення під час аналізу та оцінювання явищ і процесів внутрішньодержавного й міжнародного політичного життя.

Методика медіаосвіти є новою и недостатньо відомою в Україні дидактичною галуззю. Звісно, викладачі широко використовують пресу, телебачення та Інтернет для збагачення й розвитку академічних курсів. У такий спосіб вони намагаються, по-перше, модернізувати свої курси, і хоча основні концепції залишаються відносно консервативними, але норми права, внутрішні і зовнішні виклики та загрози постійно змінюються, а перебіг подій пришвидшується, а по-друге, педагоги покликані навчити студентів вміло нанизувати факти сучасного суспільно-політичного життя на теоретичну нитку. Однак підкреслимо, що простого використання медіаповідомлень у навчальному процесі недостатньо для розуміння сучасних політичних проблем, адже ЗМІ не тільки відображають реальність, але й репрезентують та великою

мірою, власне, конструюють її, виступаючи не лише як політичні оглядачі, а й як політичні актори. Мас-медіа повсякчас є вираженням суспільних і політичних відносин, бо самі їх «розфарбовують». «Преса завжди набирає форми і забарвлення соціальних і політичних структур, у рамках яких функціонує, – писав Ф. Зіберт. – Надто ж вона віддзеркалює систему соціального контролю, в межах якої регулюються взаємини особистості та соціальних інститутів» [3, 38]. Роль ЗМІ у мобілізації громадськості за останні двадцять років багатократно зросла, а розповсюдження супутникового й кабельного телебачення та Інтернету перетворили медіа в потужного гравця не тільки внутрішньої, але й міжнародної політики. З одного боку, це дає змогу залучити широке коло громадян до обговорення і розв'язання політичних проблем, збільшити можливості для політичної соціалізації, артикуляції та агрегації політичних інтересів, політичної комунікації загалом. З іншого боку – медіапростір перетворюється на поле битви між непримиренними політичними супротивниками. Використання ЗМІ як зброї у сучасній інформаційній війні руйнівню впливає на суспільство. «Ніколи раніше політичні події не породжували так багато галасу – і так мало інформації, так багато критики з боку ЗМІ – і так мало розуміння, – з тривогою зазначає М. Рабой. – Ніколи раніше не потрапляли ми в такий полон ілюзій щодо нашої поінформованості» [4, 6]. Розуміти ці суперечності зобов'язані майбутні політологи і журналісти. І саме за допомогою методів медіаосвіти можна не тільки звернути увагу студентів на ці тенденції, але й озброїти їх інструментарієм критичного мислення, який дає змогу розкрити сутність проблеми, що ховається в медіаповідомленні, замінивши таким чином ілюзію поінформованості дійсним знанням.

Упроваджуючи методи медіаосвіти в курси суспільно-політичних дисциплін, які викладають студентам на кафедрі міжнародних відносин Чернігівської філії Київського слав'ястичного університету, ми виходили з того, що медіаосвіта – це вивчення

медіа, яке відрізняється від навчання за допомогою медіа. Медіаосвіта, як зазначає Міжнародна Енциклопедія Суспільних і Біхевіоральних Наук, пов'язана одночасно і з пізнанням того, як створюються і розповсюджуються медіатексти, і з розвитком аналітичних здібностей для інтерпретації й оцінювання їхнього змісту. тоді як вивчення медіа зазвичай пов'язується з практичною роботою із створення медіатекстів [5, 123].

Серед 12 існуючих моделей медіаосвіти, які наводить російський професор А. Федоров [6, 346 – 350], ми використовуємо модель медіаосвіти запропоновану Л. Мастерманом. В основу цієї моделі покладено теорію процесу передачі інформації, згідно з якою розповсюдження повідомлення диференціюється за допомогою сформульованих Г. Лассуеллом запитань, які розчленовують єдиний акт на складові елементи.

Теоретичний опис процесу інформування, який став уже хрестоматійним, він розглядає у п'яти аспектах:

- 1) Хто повідомляє? – Аналіз управління.
- 2) Що повідомляє? – Аналіз змісту.
- 3) Яким шляхом? – Аналіз способу.
- 4) Кому? – Аналіз аудиторії.
- 5) З яким успіхом? – Аналіз ефективності.

Пізніше Г. Лассуелл дав більш розгорнуту версію свого підходу до характеристики комунікації, який набув такого вигляду: Хто? З якими намірами? В якій ситуації? З якими ресурсами? Використовуючи яку стратегію? Впливаючи на яку аудиторію? З яким результатом? [7, 18] Порівнюючи аспекти мети та успіху, можна, таким чином, визначити коефіцієнт впливу інформації, а також виділити в процесі передачі інформації власне інформування, маніпуляцію й комунікацію.

Про ефективність діяльності засобів масової інформації, а отже, про її критерії й показники, можна говорити тільки з позиції: які зміни відбуваються у способі думок і почуттів людей, характері їхньої практичної діяльності. Роль засобів масової інформації в політиці визначається наявністю чи

відсутністю ефекту впливу. Під цим ефектом мається на увазі «наслідок процесу комунікації, при цьому у свідомості індивіда відбувається те, що без акту комунікації не відбувалося б» [8, 83].

Ось чому Л. Мастерман вважає, що центральною концепцією медіаосвіти є репрезентація/переосмислення, а її цілі полягають не тільки у вихованні критичного мислення, але й у формуванні критичної автономії особистості як необхідної передумови розвитку демократії в умовах інформаційного суспільства [9, 15 – 16].

Отже, основними завданнями запровадження методів медіа освіти у курси спільно-політичних дисциплін, які покликані сприяти досягненню поставлених цілей, є:

- навчити аудиторію аналізувати і виявляти маніпулятивні дії медіа, орієнтуватися в інформаційному потоці сучасного суспільства;
- розвинути здібності до сприйняття, ідентифікації, інтерпретації, декодування, оцінювання, розуміння, аналізу медіатекстів;
- розширити коло знань соціальних, культурних, політичних і економічних сенсів і підтекстів функціонування медіа в соціумі;
- підготувати майбутніх спеціалістів до ефективної роботи в умовах демократичного суспільства;
- удосконалити особисті комунікативні якості студентів;
- прищепити навички самовираження за допомогою медіа, створення різноманітних медіапродуктів/текстів.

Означені завдання реалізують за допомогою типових методів: словесних (розповідь, лекція, бесіда, взаємозбагачувальний діалог, обговорення, аналіз друкованих і аудіовізуальних ЗМІ, дискусія і т. ін.); наочних (перегляд аудіовізуального матеріалу), репродуктивних, дослідницьких, евристичних, проблемних, ігрових (моделювання діяльності творців медіатексту, імпровізація і т. ін.). Ці методи засновані на наступних дидактичних принципах: соціокультурний розвиток творчої особи в процесі навчання, науковість, систематичність і доступність навчання, зв'язок теорії з

практикою, наочність, активність аудиторії, перехід від навчання до самоосвіти, зв'язок навчання з навколишньою дійсністю, позитивний емоційний фон, урахування індивідуальних особливостей студентів.

Методологія сучасної медіаосвіти суттєво деталізувала визначені Г. Лассуеллом запитання, які застосовують для аналізу процесу інформування. Зважаючи на це, виховання критичного мислення і формування критичної автономії за допомогою методів медіаосвіти у майбутніх бакалаврів і спеціалістів, які навчаються за напрямом «міжнародні відносини», пропонується поділити на два етапи, кожен із яких включає відповідні блоки запитань зростаючої складності.

Перший етап (I – III курси) покликаний сформулювати у студентів критичний погляд на інформацію, що подають ЗМІ. На цьому етапі студенти вчаться визначати, що міститься в рамках медіаповідомлення, як воно побудовано і що може бути з нього добуто і, отже, вирізняти приховані в цьому повідомленні маніпулятивні технології. За цей час студенти мають засвоїти 5 стрижневих понять медіаграмотності, запропонованих Центром медіаграмотності Канади:

- всі медіаповідомлення створюються;
- при створенні медіаповідомлень використовується креативна мова з її власними правилами;
- різні люди сприймають однакове повідомлення по-різному;
- медіа мають вбудовані цінності і точки зору;
- медіаповідомлення створюються, щоб отримати вигоду або владу [10].

На початковому етапі студентам пропонується здійснити «case-study» дослідження медіаповідомлень одного ЗМІ (газети, телеканалу), пізніше вони переходять до бінарного порівняння двох різних джерел, а також готують власні медіаповідомлення (прес-релізи, інтерв'ю, репортажі тощо) про події суспільно-політичного життя. На цьому етапі вивчається вплив медіа на індивідів і суспільство за допомогою так званих кодів (умовностей-символів, наприклад, у політичній рекламі).

Отже, аналізуючи медіаповідомлення, студент має знайти відповіді не стільки на запитання, що ЗМІ можуть або повинні робити, скільки, як вони оперують інформацією в конкретних умовах залежно від конкретних політичних, економічних, соціальних, культурних та інших чинників. Наприклад, певні культурні цінності та ідеологічні рамки працівників ЗМІ зменшують здатність ЗМІ виконувати функції незалежного джерела інформації, особливо під час політичних конфліктів та соціальних криз. Як вже зазначалося, медіа не подають простого відображення зовнішньої реальності – це радше старанно й майстерно зібрана конструкція, яка відображає певний спектр рішень і є результатом взаємодії багатьох різних чинників. Наше ключове завдання на цьому етапі полягає в тому, щоб навчити студентів розбирати цю конструкцію і показати, як вона зроблена. Для цього послідовно розвивають навички студентів знаходити відповіді на 5 ключових запитань, які також були сформульовані Центром медіаграмотності Канади:

- Хто створив медіаповідомлення?
- Які техніки були при цьому використані, щоб привернути мою увагу?
- Як могли різні люди зрозуміти це повідомлення, яке відрізняється від мого сприйняття?
- Які стилі життя, цінності, точки зору представлені або упущені в цьому повідомленні?
- Навіщо це повідомлення було відправлено? [11].

Другий етап (IV – V курси) має на меті напрацювання навичок виявлення більш глибоких проблем, які приховані у медіаповідомленні:

- Хто продукує медіа, які ми досліджуємо, і з якою метою?
- Хто від цього виграє?
- Хто від цього програє?
- Хто вирішує?

На цьому етапі здійснюється комплексне дослідження соціальних, політичних і економічних чинників, які впливають на формування поглядів окремої особистості, громадської думки й політики загалом. Сту-

денти вчать визначати та знімати прикриття, які використовують ЗМІ для того, щоб приховати політичні та корпоративні інтереси уряду, власників або груп тиску. Для цього в процесі аналізу підготовлених конкретних аудіовізуальних та друкованих матеріалів їм пропонується розкрити описані Г. Почепцовим специфічні прийоми інформаційних кампаній, зокрема такі, як зняття захисту і «каналізація» негативних емоцій, подача матеріалу «своїми очима», зміщення акцентів і зміна масштабів, формування гасел і символізація, міфологізація, використання подвійних стандартів, моделювання довіри і приєднання, війна іміджів, використання «агентів впливу» і «лідерів громадської думки» з метою досягнення кумулятивного ефекту інформаційної кампанії [12, 124–135].

Студенти проводять порівняльний аналіз повідомлень кількох ЗМІ, в тому числі не менше двох іноземних (наприклад ОРТ, ВВС, Euronews), працюють в інтерактивних групах, використовують опитування та інтерв'ю.

Саме цей етап покликаний сформувати основні компоненти критичного мислення у майбутніх спеціалістів щодо подій суспільно-політичного життя, які висвітлюються у ЗМІ, щоб дати їм можливість стати активними учасниками процесу політичної комунікації. Ці компоненти виокремив відомий медіапедагог П. Кіпшінг.

По-перше, це перевірка власного враження від повідомлення ЗМІ. Для цього треба відповісти на такі запитання: Що я вже знаю про цю подію? Як я про це дізнався? Звідки я про це дізнався? Як ця ідея співвідноситься з моїм попереднім досвідом? Після того як враження ідентифіковане, треба спробувати знайти відповіді на запитання, які стосуються творців медіаповідомлень: Хто зробив так, щоб я мав таку думку? Що вони зробили, щоб я мав таку думку? Чому вони це зробили? Що вони думають про мій попередній досвід і можливості порівняння?

Другий компонент – це визначення прихильностей/упередженостей того чи іншого ЗМІ. Для цього пропонується від-

повісти на таке: Що є джерелом цієї інформації або ідеї? Чого виробник хотів досягти, надаючи цю інформацію? Яку інформацію було при цьому відкинуто? Чи було комусь завдано шкоди цією інформацією і шляхом її розповсюдження? Відповіді на третій компонент вимагають уміння проаналізувати контекст повідомлення, це, зокрема, запитання: Хто розповідає цю історію? Що вони роблять для того, щоб щось виграти або програти від цієї історії чи події? Коли ця подія мала місце? Звідки пішла ця ідея?

До викладеного вище слід додати, що завершальним компонентом, який і визначає критичну автономію особистості, постає вміння формувати на основі інтеграції попередніх компонентів власну позицію стосовно подій суспільно-політичного життя.

Ефективність запровадження методів медіаосвіти оцінюють за двома критеріями:

- здатністю студентів застосовувати критичне мислення у нових ситуаціях;
- рівнем відповідальності та мотивації студентів.

Поточний контроль здійснюється в ході семінарських дискусій, на яких обговорюються передбачені планами питання з обов'язковим аналізом медіаповідомлень, які торкаються поставлених проблем. Проміжний контроль за вказаними критеріями простежується під час захисту рефератів, передбачених курсами відповідних дисциплін. Остаточний контроль полягає в оцінюванні рівня критичного мислення та критичної автономії студентів у процесі підготовки і під час захисту дипломних і курсових робіт.

Висновки. Запровадження методів медіаосвіти у курси суспільно-політичних дисциплін є ефективною відповіддю на нові виклики, що обумовлені становленням і розвитком інформаційного суспільства, суперечливим впливом мас-медіа як на розвиток демократії в Україні, так і на становлення нового порядку у світі, що глобалізується. Ці методи дають змогу підвищити мотивацію студентів, сформувати в них не тільки навички критичного мислення, але й критичну автоно-

мію у суспільно-політичній сфері. Адже, діяльності засобів масової інформації, є як зазначає Т. Фралей, «критична медіасві- безцінним для нашої боротьби за встанов- домість, яка фокусується на всіх аспектах лення глобальної демократії» [14, 131].

Література

1. **Копиленко О. П.** Влада інформації. – К.: Україна, 1991.
2. **Онкович Г. В.** Медіапедагогіка. Медіаосвіта. Медіадидактика // Вища освіта України. – 2007. – № 2.
3. **Schramm W., Sibert F., Peterson T.** Four theories of the press. – University of Illinois Press. Urbana and Chicago. Illiny Books edition, 1963.
4. **Raboy M., Dagenais B.** Media and the Politics of Crisis / Media Crisis and Democracy: Mass Communication and Disruption of Social Order. – London: SAGE Publication Ltd, 1995.
5. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Vol. 14. – London: Academic Press, 2001.
6. **Федоров А. В.** Медіаобразование: история, теория и методика. – Ростов: ЦВВР, 2001.
7. Цит. за: Политические коммуникации: Учеб. пособие для студентов вузов / [Петрунин Ю. Ю. и др.]; Под ред. А. И. Соловьева. – М.: Аспект Пресс, 2004.
8. **Иванов В. Н., Назаров М. М.** Информационное потребление и политические ориентации // Социологические исследования. – 2000. – № 8.
9. **Masterman L. A** Rational for Media Education / Media Literacy in the Information Age. – New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1997.
10. CML – http://www.medialit.org/reading_room/article661.html
11. Там само.
12. **Почепцов Г. Г.** Информационные войны. – Ровно. – 1999.
13. **Kipping P.** Think TV: A Guide to Managing TV in the Home. – Nova Scotia Department of Education, 2000. – http://www.media-awareness.ca/english/resources/educational/teaching_backgrounders/media_literacy/aspects_critical_thinking_2.cfm
14. **Fraley T., Roussanzamir E. L.** Critical Media Theory, Democratic Communication, and Global Conflict / Media, Terrorism, and Theory: A Reader / Ed. By Anandam P. Kavoori and Todd Fraley. – Rowman & Littlefield Publishers. Inc. – 2002.

Резюме

• Автор обґрунтовує необхідність застосування методів медіаосвіти в курсах суспільно-політичних дисциплін у вищих навчальних закладах для виховання критичного мислення та формування критичної автономії особистості як обов'язкових передумов розвитку демократії в умовах інформаційного суспільства. У статті розкриваються мета, завдання, етапи та конкретні способи використання методів медіаосвіти в курсах суспільно-політичних дисциплін.

• Автор обосновывает необходимость применения методов медиаобразования в курсах общественно-политических дисциплин в высших учебных заведениях для воспитания критического мышления и формирования критической автономии личности как обязательных предпосылок развития демократии в условиях информационного общества. В статье раскрываются цели, задачи, этапы и конкретные способы использования методов медиаобразования в курсах общественно-политических дисциплин.

• Author substantiates that application of Media Education methods in the University's Social-Political Science courses becomes necessary condition for the creation of critical thinking and personal critical autonomy as a required preconditions for democratization of modern information society. Objects, tasks, stages and ways of Media Education methods using in the University's Social-Political Science courses are discovered in this article.